

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.2.14>
УДК 821.161.2-94:929

Тетяна Вірченко

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
вул. Левка Лук'яненка, 13Б, Київ, 04212, Україна
 <https://orcid.org/0000-0001-7953-2285>
t.virchenko@kubg.edu.ua

Тетяна Видайчук

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
вул. Левка Лук'яненка, 13Б, Київ, 04212, Україна
 <https://orcid.org/0000-0001-7290-0006>
t.vydaichuk@kubg.edu.ua

ЛІТОПИС ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА РІК 1884 Частина друга

КВІТЕНЬ

У середині квітня Борис і Марія отримують лист від Анастасії Віцман, написаний 12 квітня. Борис неочікувано дізнається про вдячність «матері» за необхідність переписувати рукопис удруге. Подруга повідомляє, що скоро завершить роботу і надішле текст. На звороті аркуша є прохання втішити сестру Любку, яка засмучена через те, що Борис і Марія не приїдуть улітку до Червленого (сьогодні — село в Сумській області, тогочасна територія Слобожанщини). Коротка нотатка від Любові Віцман завершується знову-таки припискою від Анастасії Віцман: «Любкѣ очень хочется попросить у тебя Борисѣ книгѣ для чтенія, но она никакѣ не отважится попросить, а тому я прошу за нее»¹.

ТРАВЕНЬ

4 травня Борис із Марією отримують лист від Анастасії Віцман від 29 квітня, у якому описаний стан шкільних справ, констатовані матеріальні проблеми, міститься відповідь на Борисову пропозицію змінити школу, а головне — «матір» повідомляє, що даремно Борис спитав Любку, яких книг надіслати, адже вона дуже мало читала: «Жалко, право жалко, что не послали ей книг, у нее в настоящ. время ничего нету для чтенія»².

У середині травня подружжя отримує ще один лист від Анастасії Віцман, датований 10 травня. Анастасія, попри емоційне збудження від можливої зустрічі з «дітками», усе-таки приймає зважене рішення: «Роздумав хорошенько рѣшила, что небывать сему, что-бы Вы тратили на меня свои

грошенята, тѣм болѣе, что Вы сами нуждаетесь в них и должны 40 р.»³ У листі Анастасія також скаржилась, що не має башмаків і сукні, тож не піде на «парадний обѣд» — іменини одного пана.

Такий лист, вірогідно, дуже схвилював Бориса з Марією, які до того ж скучили за подругою, тому надіслали Анастасії Віцман гроші. У листі від 21 травня Анастасія дякує за допомогу і розповідає, що отримала ще 25 р. від піклувальниці «за блистательный экзамень и за усердное занятіе во всё время года»⁴.

У цей же час Борис із Марією листуються з Любов'ю Віцман, яка 29 травня висловила жаль щодо затримки переписування рукопису і смуток, що їхня зустріч не відбудеться⁵.

ЧЕРВЕНЬ

Із 2 по 4 червня Борис Грінченко приймав іспити в школярів, про що повідомляє в листі Іванові Зозулі: «У меня экзамены сошли лучше, чѣм даже я ожидалъ: всѣ ученики выдержали экзамень, изъ 17 человекѣ только одинъ получилъ круглую тройку за все три предмета и только еще 2 имѣли по 1 тройкѣ, — за то у меня 8 человекѣ сѣ круглую пятеркою по всѣмъ предметамъ»⁶.

На початку літа з листа Анастасії Віцман від 9 червня Борис і Марія дізнаються, що Любов Віцман готова виконати їхнє прохання і позичити гроші, але не раніше жовтня⁷.

¹ Віцман А. Лист до Бориса і Марії Грінченків. 12.04.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35917. Арк. 1 зв.

² Віцман А. Лист до Бориса і Марії Грінченків. 29.04.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35918. Арк. 2 зв.

³ Віцман А. Лист до Бориса і Марії Грінченків. 10.05.[1884]. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 3919. Арк. 1.

⁴ Віцман А. Лист до Бориса і Марії Грінченків. 21.05.[1884]. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35920. Арк. 1.

⁵ Віцман Л. Лист до Бориса і Марії Грінченків. 29.05.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35943.

⁶ Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. [10–14.06.1884]. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40881. Арк. 1.

⁷ Віцман Л. Лист до Бориса і Марії Грінченків. 09.06.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35922.

У період із 10 по 14 червня Борис Грінченко пише другові Іванові Зозулі листа, у якому пояснює причину свого мовчання, а також повідомляє перипетії переведення в іншу школу. Попри кращі показники учнів на іспиті було ухвалено рішення про переведення саме Бориса Грінченка, що спричинило невдоволення батьків учнів, а самому вчителю Л., вірогідно інспектор народних шкіл Іван Литвинов, обіцяв грошову допомогу для переїзду. І хоча, на думку Бориса Грінченка, «систематична брехня» здобувала перемогу, а сам переїзд міг бути матеріально не вигідним, учитель мріяв залишити вчителювання в Олексіївці. Борис Грінченко повідомляє, що мало працював (ідеться про письменницьку діяльність. — *T. V., T. V.*), але підготував «очерк-характеристику ізь временъ америк. войнъ за освобод. невольниковъ — Джонъ Браунъ»⁸. Нарис «Джон Бровн [Браун] — перший борець за визволення американських невольників» був опублікований у 21 числі українського літературно-наукового журналу «Зоря» (Львів, 1880–1897) за 1884 рік⁹.

Планує Борис Дмитрович розмову з друзями «объ учрежденіи вспомогательной кассы для учителей, которая составитъ изъ 1 или 2 въ годъ взносовъ съ пол. жалованья. Взносъ беретъ принимать редакция “Нач. учителя”»¹⁰.

Подружжя намічає поїздку до Харкова, оскільки Марія мала проблеми зі спиною¹¹ і мусила відвідати лікаря. Принагідно Борис повідомляє, що пропадають листи від Любові Віцман, а також констатує відсутність відповідей від цензорів.

15 червня Борис Грінченко пише Іванові ще одного листа, де висловлює сподівання, що скоро переїде на нове місце і тоді матиме змогу доставити книжки, яких йому дуже бракує. Із основних повідомляє дві новини: згода Люби виконати прохання й вихід повісті Левицького «Старъ батюшки и матушки» (ідеться про повість «Старосвітські батюшки та матушки»). Також розповідає про інші видавничі новинки (у полі зору Бориса Грінченка — творчість К. Левицького, О. Кониського, етнографічна наукова стаття, літературно-критична стаття про С. Руданського, здобуток В. Антоновича, який «открѣлъ древнюю рукопись, дающую матеріаль для исторіи»¹²) та свою літературну роботу: «Я кончилъ статью по Шашкову»¹³. Отослалъ въ цензуру “Бѣднаго волка”

(ізъ Рудченка) — это чрезвычайно нравящаяся дѣтямъ сказка»¹⁴. Ідеться про народну казку зі збірки Івана Рудченка «Народныя южнорусскія сказки», виданої в Києві в типографії Е. Федорова 1869 року, якою був відкритий перший випуск.

Борис просить друга пошукати російський переклад книги Лессінга «Емілія Галотті», а текст драматичної поеми «Натан Мудрий» просить купити не лише в російському перекладі, а й в оригіналі: «Видишь-ли, для упражненія въ нѣмецкомъ я теперь перевожу Лессинга, но для справокъ необходимъ и русскій переводъ. А потомъ быть можетъ можно будетъ выработать переводъ да и въ “Зарю” или въ цензуру»¹⁵. Уміщує Борис у тексті листа ще одне прохання: «Если возможно будетъ (быть можетъ представится случай), узнай куда и какъ посылать въ духовную цензуру»¹⁶.

Завершує Борис листа ще раз висловлюванням мрії: «Хоть бы уже поскорѣе выбратъся изъ этой проклятой Алексѣевки»¹⁷.

У другій половині червня Борис отримує листа Анастасії Віцман від 20 червня, у якому вона співчуває другові, що його «сотоварищи оказались укр. только на словах»¹⁸.

24 червня Борис Грінченко листовно повідомляє другові Данилу Ткаченкові, що в нього гостюють Анастасія й Іван (ідеться про Анастасію Віцман та Івана Зозулю). Від свого імені й імені всіх друзів Борис ставить Данилові низку питань, пов'язаних зі спільною комерційною справою — організацією допоміжної каси для вчителів: «Во первыхъ, желаешь-ли ты и на дальше участвовать въ предпріятіи? Во вторыхъ, сколько за тобой числится долга? Въ третьихъ, когда тѣ сможешь въплатить этотъ долгъ, ибо если даже тѣ и откажешься отъ участія, мы все таки считаемъ тебя обязаннымъ выплатить эти деньги?»¹⁹ Також друзі просять надати роз'яснення, чому Данило не знаходить можливості писати оригінальні твори або надавати переклади. Обговорили Борис, Марія, Анастасія й Іван власний гонорар. Друзі дійшли компромісу: «За оригинальныя произвед. идетъ 2/3, а за переводы 1/2»²⁰. Питає й думку товариша.

Також Борис розповідає про творчі справи: «Я написалъ статейку изъ американской борьбы за освоб. невольниковъ, пишу по Шашкову изъ исторіи женщины — помѣстится вѣроятно в “Зорѣ”. Маруся перевела “Чѣмъ люди живы”

⁸ Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. [10–14.06.1884]. *IP НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40881. Арк. 1 зв.

⁹ «Зоря» 1880–1897. Систематичний покажчик змісту журналу. С. 60.

¹⁰ Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. [10–14.06.1884]. *IP НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40881. Арк. 1 зв.

¹¹ Віцман А. Лист до Бориса і Марії Грінченків. 14.07.1884. *IP НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35924. Арк. 2.

¹² Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. [10–14.06.1884]. *IP НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40881. Арк. 1 зв.

¹³ Ідеться про Серафима Шашкова, російського публіциста й етнографа. Зазначимо, що в документі «Літературна робота М. Загірної та Вас. Чайченка» (Ф. I. Од. зб. 32270) не знаходимо згадки про цю статтю в досліджуваному періоді.

¹⁴ Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. [10–14.06.1884]. *IP НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40881. Арк. 1 зв.

¹⁵ *Ibid.* Арк. 2.

¹⁶ *Ibid.* Арк. 2 зв.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Віцман А. Лист до Бориса Грінченка. 20.06.[1884]. *IP НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35876. Арк. 1 зв.

¹⁹ Грінченко Б. Лист до Данила Ткаченка. 24.06.1884. *IP НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 41137. Арк. 1.

²⁰ *Ibid.* Арк. 1 зв.

Толстого. Мы признали необходимымъ издать нѣсколько думъ народн. для чтенія селянами, а также рядъ сказокъ передѣлочныхъ и народныхъ. Посѣлаемый свой переводъ переписиши и отправъ в цензуру, но не пиши, что это переводъ. Только адресъ для возвращенія не совѣтую писать на себя»²¹.

ЛИПЕНЬ

На початку липня Борис Грінченко, ймовірно, розглядав можливість працювати нотаріусом. Таке припущення висловлюємо на основі листа Анастасії Віцман від 5 липня з контори дядька нотаріуса. Текст листа містить перелік документів, змістом яких мав володіти такий фахівець, процедуру складання іспиту, суму застави під контору, межі потенційного заробітку. Також Анастасія описала найбільшу проблему: «Дядя говорит, что это мѣсто трудно получить, развѣ купишь у какого нибудь нотар. его контору, но купить ее можно не дешевле 2000 р.»²² Ця відповідь викликала в Бориса Грінченка низку інших питань, зокрема які нотаріальні книги мають бути представлені в суді²³.

Також на початку липня Борис Грінченко отримує листа від громадського діяча Антона Матвієва, який повідомляє приємні новини: Борисові вірші «будуть надруковани у другому томі: перший лежить уже другій — чи пак третій місяць у Петрограді у цензора»²⁴. Мова про український літературний збірник «Нива», у якому в 1885 році буде надрукована поезія В. Чайченка «Хижо буйний вітер віє...» (с. 197), хоча автор подав баладу «Зрадник», 14 віршів та оповідання «До Бозі!»²⁵ Добродій просить Бориса «засилати <...> “оповіданній” з сільського, міщанського — семінарського-духовного, та не зашкодить й панського (земство) побиту. А що найдорозче — якунебудь драматичну штуку (комедію чи драму з побиту сучасного, або, як ласка, то й історичну)»²⁶. Отримує Борис Грінченко кілька запрошень: відвідати VI археологічний з'їзд, що мав відбутися з 15 серпня по 1 вересня в Одесі, та друкувати з 1885 року в «Газеті російській» статті «про місцеві питання»²⁷. Також адресант висловлює бажання мати у видавничому портфелі етнографічні, історичні, економічні, натуралістичні етюди

рідною мовою, які можуть бути опубліковані й у «Календарі», що готувався на 1885 рік. Просить дописувач Бориса Дмитровича підганяти земляків, адже «“Нива” велика, а жінок та сіятелів щось забракло»²⁸. Перевага віддавалась оригінальним творам, переклади могли бути лише за умови дидактичного змісту задля освіти народу.

Середина липня — час отримання відповіді від Данила Лукича Мордовця, який погоджується, ймовірно, з перекладацькими сумнівами Бориса Грінченка: «А що ви кажете про Ганджу Андибера, то воно й правда: прогоніть ломакою из вашого перекладу»²⁹.

Читатимуть у липні Борис із Марією листи Анастасії Віцман від 14 липня, де подруга повідомляє про свої будні, надсилає подружжю власноруч розмальовану фарбами стору (фіранку на вікно. — *Т. В., Т. В.*)³⁰; від 17 липня, у якому Анастасія висловлює занепокоєння ставленням Любові Віцман до спільної справи; від 20 липня з повідомленням про нетерпляче очікування збірки «Під сільською стріхою»³¹; та Любові Віцман³².

СЕРПЕНЬ

1 серпня надано цензурний дозвіл на другу частину, удвічі меншу за обсягом, українського альманаху «Рада». У виданні вміщено дві поезії Бориса Грінченка — «До праці!», «Наша доля», схвальну оцінку про які він читатиме в листі Трохима Зіньківського від 16 січня 1885 року.

У серпні триває листування з Анастасією Віцман. Так, у листі від 3 серпня Борис Грінченко отримує нагадування про надану обіцянку вислати книжку з географії.

Припускаємо, що в цей період Борис Грінченко переживав хвилювання через вчинки Л., яка, ймовірно, була залучена до переписування творів перед надсиланням до цензурного комітету. У листі Анастасії Віцман від 13 серпня Борис читає: «Незнаю, что ты Борисъ писал Л., но я имѣла удовольствие видѣть, что попрочтении твоего письма она разорвала его на куски и при этомъ произошелъ между нами очень и очень миленькій разговоръ, повторятъ который было бы для меня очень тяжело, да и для васъ лучше незнать о немъ. Зная меня вы можете себѣ представить каково мнѣ переносить всѣ эти сцены, да еще отъ той, которую еще такъ недавно считала

²¹ Ibid. Арк. 2.

²² Віцман А. Лист до Бориса Грінченка. 05.07.[1884]. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35421. Арк. 2.

²³ Віцман А. Лист до Бориса Грінченка. 17.07.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35925. Арк. 1.

²⁴ Матвієв А. Лист до Бориса Грінченка. 09.07.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 38689. Арк. 1.

²⁵ Кількість і назви творів, поданих до «Ниви» реконструюємо за листами Бориса Грінченка до Т. Зіньківського і М. Комарова від 20.07.1885.

²⁶ Матвієв А. Лист до Бориса Грінченка. 09.07.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 38689. Арк. 1 — 1 зв.

²⁷ Ibid. Арк. 1 зв.

²⁸ Ibid. Арк. 2 зв.

²⁹ Мордовець Д. Лист до Бориса Грінченка. 13.07.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 38789. Арк. 1.

³⁰ Віцман А. Лист до Бориса Грінченка. 14.07.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35924.

³¹ Віцман А. Лист до Бориса Грінченка. 20.07.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35877. Арк. 1.

³² Віцман Л. Лист до Бориса Грінченка. [липень 1884 р.]. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35945.

неспособною на подобные гадкіе поступки. У меня къ вамъ просьба: не говоритъ ничего Ивану и Данилу объ этихъ злополучныхъ 30 р., а также о всей комедіи, разыгранной Л. Такъ какъ у меня есть грошенята, то я съ радостью дамъ вамъ руб. 5–6, если они будутъ вамъ нужны для отдачи Л., а потому вы сдѣлайте такъ: заплатите за меня 1 р. тому хлопцу, что переписывал “Запорожцевъ” да за “Кобзаря” вычитите 45 к, а 3 р. 25 пришлите мнѣ, я доложивъ остальные вручу их Л.»³³ Вірогідно йдеться про Любов Віцман, яка була долучена до переписування рукописів.

ВЕРЕСЕНЬ

14³⁴ (15) вересня³⁵ — останній день учителювання Бориса Грінченка в Олексіївській школі.

16 вересня — 20 вересня Борис Грінченко вивчає стан справ щодо забезпечення інтересів учнів у Нижньосироватському училищі, не очікуючи офіційного призначення. На підставі з’ясованих фактів готує заяву з інформацією на чергові збори земства Сумського повіту, яку озвучив гласний селянин Василь Попов 21 вересня³⁶.

25 вересня інспектор училищ Харківської губернії титулярний радник В’ячеслав Уваров призначив Бориса Грінченка завідувачем Нижньосироватського училища³⁷.

ЖОВТЕНЬ

На початку жовтня (у період із 1 по 4) Борис Грінченко отримує ще одного листа від Антона Матвієва, датований 30 вересня. Громадський діяч ще раз повідомляє молодому письменникові, що надіслані праці будуть опубліковані в другому томі альманаху; пише, що бандероллю на замовлення надіслав низку своїх праць; запрошує друкуватися в журналі «Югъ», який відновлює свій вихід; інформує, що редакція потребуватиме етнографічних, статистичних, земських, шкільних, економічних і будь-яких інших матеріалів, які можуть бути цікавими читачам півдня російської імперії³⁸.

³³ Віцман Л. Лист до Бориса Грінченка. 13.08.[1884]. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35880. Арк. 1 зв.

³⁴ [Направлення в Нижньосироватське училище]. *ІР НБУВ*. Ф. I. Од. зб. 31832. Арк. 1.

³⁵ Свідоцтво, [вданное Гринченко Борису, о его хорошей работе в Алексеевском училище] 10 декабря 1888 г. *ІР НБУВ*. Ф. I. Од. зб. 31688.

³⁶ Заявленіе гласного земского собрания крестьянина Василия Трофимова Попова. *Журналы Сумскаго очереднаго уезднаго земскаго собрания 20, 21, 22, 23 и 24 сентября 1884 года и чрезвычайнаго 20 октября 1884 года съ приложениями*. Харьков, 1885. С. 160.

³⁷ [Направлення в Нижньосироватське училище]. *ІР НБУВ*. Ф. I. Од. зб. 31832. Арк. 1.

³⁸ Матвієв А. Лист до Бориса Грінченка. 30.09.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 38688. Арк. 1 зв. — 2.

Цей лист, імовірно, спричинив лист до Івана Зозулі, у якому Борис Дмитрович просить товариша переглянути всі томи творів М. Костомарова й детально виписати всі статті, які стосуються історії півдня імперії із зазначенням тому³⁹.

4 жовтня Борис Грінченко пише листа другому Данилу Ткаченку, у якому повідомляє професійні зміни — призначений завідувачем Нижньосироватського училища. Умовами переведення Борис Грінченко задоволений, зокрема й тому, що «населеніе хорошее. Школа обставлена богаче Алексѣвской»⁴⁰, а також училище передплачує 6 або 7 періодичних видань. Мали місце й прикрі новини: «Отъ цензора получилъ бумагу о томъ, что мои стихотворенія не разрешены»⁴¹.

5 жовтня розпочався навчальний процес у Нижньосироватському училищі.

Вірогідно, що в жовтні Борис Грінченко отримав від Данила Лукича Мордовця листа від 23 жовтня, у якому адресант погоджується зі справедливим осудом Бориса Грінченка тих українців, які пишуть не рідною мовою.

ЛИСТОПАД

На початку листопада подружжя отримує лист Анастасії Віцман від 30 жовтня, у якому друг Настя радіє появі «Югу», але від співпраці, очевидно запропонованої Борисом Грінченком, відмовляється, оскільки «не моего ума это дѣло»⁴². Також Анастасія просить надіслати хоча б один із нових віршів Бориса.

12 листопада⁴³ Борис Грінченко пише Івану Зозулі листа, що містить низку повідомлень: їде в Суми; переведенням у Нижню Сироватку задоволений; отримав 30 р. на переїзд. Творчі новини невтішні: «Стихотворенія и переводъ “Пѣсни земли” въ цензурѣ лопнули — получилъ официальную бумагу. “Бѣдный волкъ” кажется будетъ допущенъ»⁴⁴.

18 листопада цензура в Києві дозволила видання збірки віршів «Пісни Василя Чайченка». Документ із цензурного комітету датований 10 листопада № 2066⁴⁵.

³⁹ Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. [1–4.10.1884]. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40883.

⁴⁰ Мордовець Д. Лист до Бориса Грінченка. 23.10.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 38788. Арк. 1.

⁴¹ *Ibid.* Арк. 1 зв.

⁴² Віцман А. Лист до Бориса Грінченка. 30.10.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35927. Арк. 3.

⁴³ Під час датування Борис Грінченко припустився помилки, адже позначив лист 12 вересня. Разом із тим у тексті листа є згадка подій 19 вересня — дата отримання дозволу на переведення. Припускаємо, що лист написаний 12 листопада.

⁴⁴ Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. [12.11.1884]. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40873. Арк. 1 — 1 зв.

⁴⁵ Літературна робота М. Загірньої та Вас. Чайченка. *ІР НБУВ*. Ф. I. Од. зб. 32270. Арк. 4.

25 листопада Борис Грінченко пише листа Данилові Ткаченку. Імовірно, родина друга переживає труднощі, тож Борис прагне нагадати,

«что къ цѣли, туда —

...Выносятъ волны

Только сильнаго душой!»⁴⁶

Повідомляє письменник і про стан творчих справ: «Стихотворенія свои я, переглядѣвши ихъ и выкинувши многіе, вновь отправилъ въ цензуру — что будетъ — рѣшительно не знаю. <...> Я написалъ 2 разсказа и еще кое-что. Одинъ изъ разсказовъ будетъ помѣщенъ въ будущемъ II томѣ сборника “Нива”, если только таковой сборникъ увидить свѣтъ. Въ глцк. “Зарѣ” напечатано кое что, но многое еще лежитъ въ редакціи»⁴⁷.

ГРУДЕНЬ

На початку грудня Борис Грінченко отримує від Єлисея Трегубова листа, у якому громадський діяч запевняє молодого письменника в шанобливому ставленні й визнає, що альманах «Рада» втрачає в обсягах, тому видання альманахів потребує переосмислення⁴⁸.

13 грудня Борис Грінченко пише Івану Зозулі⁴⁹, повідомляючи про свої здобутки: отримав 2-й том «Рады». Обсяг і зміст альманаху викликали невдоволення: «Сравнительно съ первымъ — это тощая книжица и что-же касается содержания, то оно тоже тощее». Симпатію Бориса Грінченка викликали лише твори Панаса Мирного (друга частина «Повії» та «Какъ ведется, такъ и живетъ»), існування поетичних творів амбїтний письменник узагалі заперечує: «Что-же касается поэзии, то таковой въ книгѣ нѣтъ, ибо поэму Косачъ “Козачка Олена” и нисколько мелкихъ стихотвореный отнюдь нельзя назвать поэзіей»⁵⁰.

Розповідає Борис Грінченко і про отриманий дозвіл цензури на видання збірки віршів, окрім трьох поезій⁵¹. Митець потребує

допомоги друга, тому розвиток подій бачить так: «Я перешлю тебѣ рукопис, довѣренность на получение 50 р. и еще 50 р. Ты сходишь въ типографію (прежде в типографію окружного штаба — это самая дешевая) и договоришься. Что касается корректуры, то я право не знаю, что и дѣлать: быть можетъ найдется въ типогр. свой корректоръ. Я навѣрно знаю, что въ типографіи Южн. края есть подходящий корректоръ»⁵². Але першорядно прагне отримати згоду: «Пожалуйста соглашайся, ибо кроме тебя решительно никому нѣтъ возможности взяться за это дѣло»⁵³.

Потребує Борис Грінченко допомоги ще й тому, що зайнятий клопотами у зв'язку з народженням доньки: «Не пишу болше, ибо много дѣла: сегодня имѣла честь явиться на свѣтъ дочка (Почему не сынъ, чертъ побери!)»⁵⁴

Очевидно, Іван Зозуля погодився допомагати Борисові, адже в листі від **24 грудня** Борис Грінченко продовжив висловлювати прохання та свої візії видання книжки. Цього разу вони були зосереджені навколо зовнішнього вигляду видання. За зразок щодо формату і шрифту була обрана книжка «Листи про жучка хлібоїда» (повна назва — «Лист до хліборобів про жучка хлібоїда»). Обкладинка мала бути сірого кольору без віньетки, але з простим чорним бордюром, головне — не траурним.

Обкладинка і титульний аркуш першої виданої збірки віршів Бориса Грінченка⁵⁵

⁴⁶ Грінченко Б. Лист до Данила Ткаченка. 25.11.1884. *IP НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 41135. Арк. 1.

⁴⁷ *Ibid.* Арк. 1 зв. – 2.

⁴⁸ Трегубов Є. Лист до Бориса Грінченка. 06.12.1884. *IP НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 39710.

⁴⁹ На листі стоїть дата 15 грудня. Але в самому листі Борис Грінченко ділиться радістю з другом щодо народження доньки в день написання листа. Відомо, що Анастасія Грінченко народилась 13 грудня, тож найімовірніше, на листі позначена дата отримання листа Іваном Зозулею.

⁵⁰ Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. [13.12.1884]. *IP НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40872. Арк. 1 зв.

⁵¹ Це вірші «Святеє слово», «Похорон», «Хлопцеві». В архіві М. Плевака (Ф. XXVII *IP НБУВ*) зберігається машинописна

копія збірки «Пісні з життя Василя Чайченка» від 26.01.1884, забороненої Одеським відділом цензури.

⁵² Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. [13.12.1884]. *IP НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40872. Арк. 1 зв. — 2.

⁵³ *Ibid.* Арк. 2.

⁵⁴ *Ibid.* Арк. 2 зв.

⁵⁵ Фото з примірника, що зберігається в Одеській національній науковій бібліотеці. Книжка надійшла з приватної колекції М. Комарова (ОННБ, Ф. VII. Од. 33161). Примірник на титульному аркуші містить дарчий напис Б. Грінченка М. Комарову. Помітно, що подані різні роки видання: на обкладинці — 1885, на титульному аркуші — 1884.

Борис Дмитрович хотів, щоб коректором був українець. Простежити Іван Зозуля мав на використання сполучника «й», бо сплутування з «и» могло призвести до неможливості читати книжку. Розглядав письменник наклад у 2000 примірників із відпускнуою ціною 15 коп., бажано — 20 коп. Зворотний бік обкладинки свідчить про те, що відпускна ціна таки була 15 копійок.

Розрахунки з огляду на комісію книгарні й авторський гонорар Борис також навів. Друг радить Іванові укласти угоду, щоб уникнути обману.

Рукопис, доручення й книжку Борис Грінченко надіслав окремою поштою.

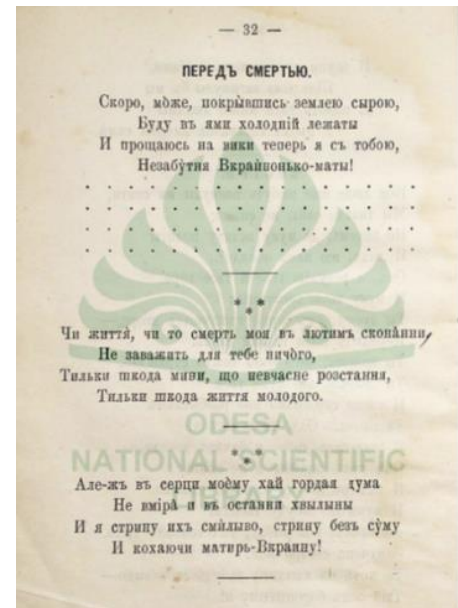
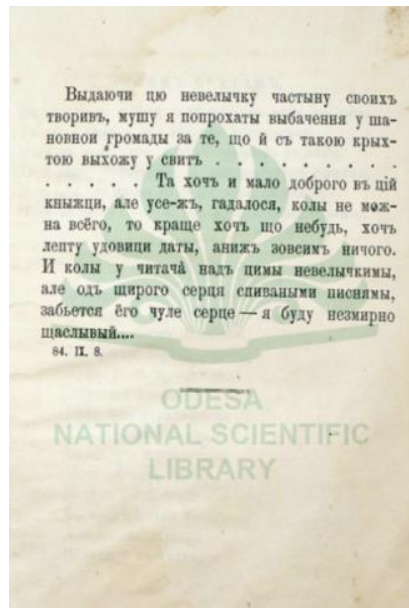
В архіві Б. Д. Грінченка зберігається лист без дати, але зважаючи на його зміст (інформацію про надіслані 40 р., посилку і можливу дату отримання), імовірно, він був надісланий також 24 грудня. У ньому Борис Дмитрович просить друга самостійно призначити ціну на видання, типографії заплатити лише завдаток, розмістити на обкладинці книжки оголошення про продаж ще одного видання Василя Чайченка, а також повідомляти, які його твори опубліковані в «Зарі»⁵⁶.

25 грудня Борис Грінченко пише Іванові Зозулі ще одного, третього, листа, у якому висловлює прохання, пов'язані зі змістом віршів: «В стихотворенні “Передь смертью” вмѣсто пропущенного куплета поставлено было типографією четыре строчки точек. То-же самое необходимо сдѣлать и въ предисловіи, гдѣ, вмѣсто пропущенной строчки непремѣнно пусть поставятъ точки, иначе нарушится смыслъ»⁵⁷.

До прохань Б. Грінченка видавці дослухались, про що свідчать фото сторінок 4 і 32 видання.

Наприкінці грудня Борис Грінченко захворів на лихоманку, від якої не лікувався⁵⁸.

Зважаючи на характер позначки, припускаємо, що 31 грудня Іван Зозуля отримав ще одного листа від Бориса Грінченка. У ньому письменник дає відповідь товаришу на питання щодо поступок на вартість книжок — вона має становити 30 %. Нагадує про письмову угоду з книгарнею,

важливість крапок у поезії «Передь смертью». Наголошує на важливості вказівки ціни на обкладинці. Борис Дмитрович просить Івана повідомляти про всі його публікації в «Зарь» й відповіді, що надходитимуть на ім'я Василя Чайченка⁵⁹.

Літопис життя і творчості Бориса Грінченка за 1884 рік був укладений на основі 104 отриманих і написаних приватних листів, матеріалів харківської газети «Южный край», частим дописувачем якої був Грінченко-вчитель, документів особистого змісту й офіційних паперів, які характеризують його педагогічну діяльність, свідчень про публікацію літературних праць. Факти життя, професійної та творчої діяльності Бориса Грінченка за 1884 рік презентовані у двох частинах (перша частина опублікована раніше (Вірченко & Видайчук, 2025)), а також представляють поетапну реалізацію наукового проекту Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (Вірченко & Видайчук, 2024а).

Укладачі літопису брали до уваги біографічні дані, риси характеру, факти побуту, особливості професійної педагогічної та літературної творчої діяльності, які уможливили максимально емне відтворення життя Бориса Грінченка протягом 1884 року, часу вчителювання в селі Олексіївка Зміївського повіту на Харківщині, року, що в житті двадцятидворічного чоловіка позначений одруженням із Марією Гладиліною та народженням у подружжя доньки Анастасії, етапу, коли літературні тексти молодого автора починали виходити друком.

Приватні листи січня — початку лютого 1884 року — це переважно епістоли, адресовані

⁵⁶ Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. [24.12.1884]. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40876.

⁵⁷ Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. 25.12.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40877.

⁵⁸ Віцман А. Лист до Бориса і Марії Грінченків. 27.12.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 35928. Арк. 1.

⁵⁹ Грінченко Б. Лист до Івана Зозулі. 31.12.1884. *ІР НБУВ*. Ф. III. Од. зб. 40878.

майбутній дружині й отримані від неї. Це інтимне листування молодих людей дало можливість реконструювати і представити зацікавленим непросту підготовку Бориса Грінченка до одруження (вінчання), що була позначена застереженнями та запереченнями батьків молодят і старосвітськими традиціями, планування скромного подальшого спільного побуту за невелику вчительську платню, перспективи й надії щодо спільної педагогічної, громадської, просвітницької діяльності подружжя Грінченків.

Загалом Грінченків епістолярій 1884 року, як і 1883 року (Вірченко & Видайчук, 2024b; Вірченко & Видайчук, 2024c), характеризується колом адресантів і адресатів з-поміж друзів-однодумців, оточенням, що сформувалось під час навчання на вчительських курсах у Змієві влітку 1883 року. З листів до Івана Зозулі та Данила Ткаченка постають факти педагогічної, літературної, перекладацької діяльності Бориса Грінченка. Листування з сестрами Віцман — Анастасією та Любов'ю — розкриває, окрім багатьох побутових подробиць, деталі підготовки рукописів літературних творів Бориса і його перекладів до проходження цензури й подальшого друку. Зауважимо, що листування між друзями цього року часто-густо відбувалось російською мовою (офіційною мовою імперії), адже дописувачі добре розуміли: листи можуть переглядатись.

Щодо можливості видати друком свої тексти Борис Грінченко 1884 року продовжував листування з Єлисеєм Трегубовим — членом Київської Старої громади (Вірченко & Видайчук, 2024b, с. 118). А також налагодив листування з цього приводу з Михайлом Комаровим (псевдонім — М. Уманець) — українським письменником, фольклористом, лексикографом, найбільш дієвим членом одеської «Громади», та з Антоном Матвієвим — одним із упорядників альманаху «Нива», що виходитиме друком 1885 року в Одесі.

Листувався Борис Грінченко і з Данилом Мордовцем — письменником, відомим своєю історичною белетристикою. Предметом їхнього листування був дозвіл на публікацію перекладу українською мовою роману «Сагайдачний», написаного російською мовою; переклад здійснила Марія Гладиліна (Грінченко).

Пам'ятним для Бориса Грінченка був 1884 рік, адже це час виходу збірки «Пісні Василя Чайченка» (друга версія збірки; перша відома під назвою «Пісні з життя Василя Чайченка»). Збірка містила 35 поезій, але три викреслив цензор: «Святеє слово», «Похорон», «Хлопцеві».

У передмові Борис Грінченко висловлює сподівання, що читач не лише відчує авторову щирість, а й «заб'ється ёго чуле серце». Про єдність із читачами-братами митець заявляє в першій поезії — «Своимъ братам», адже спільні не лише думки, а й страждання, які розділяє автор: «То й серце болить мое зъ вашимъ вкупи».

Р. Козлов, реконструюючи видавничу долю збірки, зазначив: «Композицію змісту збірки визначає переплетення трьох лейтмотивів: “сумних картин” народного життя — минулого і теперішнього, фольклорних стилізацій та інтимної лірики. Крім того, перший (“Своім братам”) і останній (“Ні, не плач і ридання стримай!..”) вірші створюють своєрідне обрамлення, підкреслюють зміст твору “До праці!”, формуючи разом окремих лейтмотив, і в такий спосіб додають децицію бадьорості до загалом похмурої тональності збірки» (Вірченко, Козлов, 2023, с. 83).

Між поезіями, що належать до одного лейтмотиву, можна встановити емоційний і сюжетний зв'язки, хоча емоційна забарвленість збірки загалом неоднорідна. Наприклад, боротьба за правду, прагнення дати щастя кожному можуть привести в домовину («Домовина»), породити риторичне питання: «И доки будемо такъ жить?»⁶⁰ («Доки?»), але надія лишатиметься незгасною («Ни, проминули давни дни»). Тому виправдано оптимістичним сприймається заклик: «Нумо до праці, браты!»⁶¹ («До праці!»). Але вибір довгого й важкого шляху боротьби не забезпечує постійного оптимізму, не лікує від зневіри — про все це нагадає вірш «Буває».

Риторичні питання, емоційний контраст, часові зрушення (минуле — теперішнє — майбутнє), фольклорні макрообрази — прикметні ознаки збірки.

Окремі документи уводяться в науковий обіг уперше.

При цитуванні документів укладачі літопису зберегли орфографію, пунктуацію та стилістику авторів.

Покликання

- Вірченко, Т., & Видайчук, Т. (2024a). Науковий проєкт «Літопис життя і творчості Б. Д. Грінченка»: від візії до практичної реалізації. *Синопис: текст, контекст, медіа*, 30(2), 115–121. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.2.8>
- Вірченко, Т., & Видайчук, Т. (2024b). Літопис життя і творчості Бориса Грінченка. Рік 1883: Частина перша. *Синопис: текст, контекст, медіа*, 30(2), 122–139. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.2.9>
- Вірченко, Т., & Видайчук, Т. (2024c). Літопис життя і творчості Бориса Грінченка. Рік 1883: Частина друга. *Синопис: текст, контекст, медіа*, 30(4), 320–338. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.4.11>
- Вірченко, Т., & Видайчук, Т. (2025). Літопис життя і творчості Бориса Грінченка. Рік 1884: Частина перша. *Синопис: текст, контекст, медіа*, 31(2), 123–140. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.2.7>
- Вірченко, Т., & Козлов, Р. (2023). Непокірний. Грані долі Бориса Грінченка. Київський ун-т ім. Б. Грінченка.

References (translated and transliterated)

- Virchenko, T., & Vydaichuk, T. (2024a). Naukovyi proiekt "Litopys zhyttia i tvorchosti B. D. Hrinchenka": vid vizii do praktychnoi realizatsii [Research project "Chronicle of Borys Grinchenko's

⁶⁰ Писни Васыля Чайченка. Харьковъ: Типографія Окружнаго Штаба, 1884. С. 3.

⁶¹ Ibid. С. 4.

- life and work”: from visions to practical implementation]. *Synopsis: text, context, media, 30(2)*, 115–121.
<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.2.8>
- Virchenko, T., & Vydaichuk, T. (2024b). Litopys zhyttia i tvorchosti Borysa Hrinchenka. Rik 1883: Chastyna persha [Chronicle of Borys Grinchenko's life and work. 1883. Part One]. *Synopsis: text, context, media, 30(2)*, 122–139.
<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.2.9>
- Virchenko, T., & Vydaichuk, T. (2024c). Litopys zhyttia i tvorchosti Borysa Hrinchenka. Rik 1883: Chastyna druha [Chronicle of Borys Grinchenko's life and work. 1883. Part Two]. *Synopsis: text,*

- context, media, 30(4)*, 320–338.
<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.4.11>
- Virchenko, T., & Vydaichuk, T. (2025). Litopys zhyttia i tvorchosti Borysa Hrinchenka. Rik 1884: Chastyna persha [Chronicle of Borys Grinchenko's life and work. 1884. Part One]. *Synopsis: text, context, media, 31(2)*, 123–140.
<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.2.7>
- Virchenko, T., & Kozlov, R. (2023). Nepokirnyi. Hrani doli Borysa Hrinchenka [Rebellious. The Facets of Borys Grinchenko's Destiny]. Borys Grinchenko Kyiv University.

Літопис надійшов до редколегії 20.04.2025